

УДК 316.61

DOI <https://doi.org/10.32782/2312-8437.54.2024-2.3>

КУХАРУК Ольга – кандидатка психологічних наук, старша наукова співробітниця відділу методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень, Інститут соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України, вул. Андріївська, 15, Київ, Україна, індекс 04070 (kuharuk.o@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1193-0249>

КОНФЛІКТОЧУТЛИВИЙ ТА ТРАВМОІНФОРМОВАНИЙ ПІДХІД ДО РОБОТИ ІЗ ПІДТРИМКОЮ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНOSTI ТА ЗНИЖЕННЯМ КОНФЛІКТНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ В ГРОМАДАХ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ОГЛЯД ТА АНАЛІЗ КЕЙСУ

Анотація. Актуальність. У статті розглядається проблема соціальної напруженості, що виникає в українських громадах через війну. Зниження цієї напруги є важливим завданням, оскільки вона має довготривалий і системний вплив на суспільство, особливо в умовах війни.

Мета – проаналізувати можливості застосування конфлікточутливого та травмоінформованого підходів у роботі із соціальною напруженістю на прикладі проекту «Мобільні команди медіаторів та психологів з підтримки взаємодії та управління конфліктами в громадах».

Методологія. Для аналізу застосовано метод вивчення літературних джерел та кейс-аналіз проекту.

Наукова новизна. Уперше систематизовано принципи конфлікточутливого та травмоінформованого підходів у контексті війни в Україні, адаптовано їх до місцевих умов і проаналізовано ефективність практичної реалізації. У статті розглянуто кейс реалізації проекту «Мобільні команди медіатора та психолога з підтримки взаємодії та управління конфліктами у громадах», побудованого на поєднанні принципів конфлікточутливого та травмоінформованого підходів. Врахування цих принципів стало можливими через роботу на кількох рівнях: індивідуальному, груповому та міжгруповому. Адаптивність, гнучкість, постійний моніторинг соціальної динаміки, застосування різнопланових індивідуальних та групових інтервенцій, орієнтація на широке коло бенефіціарів та локацій дали можливість максимально ефективно адаптувати до українського контексту реалізацію та практичне застосування травмоінформованого та конфлікточутливого підходів.

Висновки та перспективи. Конфлікточутливий та травмоінформований підходи демонструють високу ефективність у проектах, що спрямовані на роботу з конфліктами в Україні, забезпечуючи зниження напруги та сприяючи конструктивній взаємодії. Подальші дослідження мають зосередитись на розширенні можливостей адаптації та реалізації цих підходів до українського контексту.

Ключові слова: соціальна згуртованість, соціальний конфлікт, конфлікточутливий підхід, травмоінформований підхід.

KUKHARUK Olga – Candidate of Psychological Sciences, Senior Researcher, Department of Methodology for Psychosocial and Political-Psychological Research, Institute for Social and Political Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, 15, Andriivska Str., Kyiv, Ukraine, postal code 04070 (kuharuk.o@gmail.com).

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1193-0249>

CONFLICT-SENSITIVE AND TRAUMA-INFORMED APPROACHES TO SUPPORTING SOCIAL COHESION AND REDUCING SOCIAL TENSION IN COMMUNITIES: A THEORETICAL REVIEW AND CASE ANALYSIS

Abstract. Relevance. The article examines the issue of social tension arising in Ukrainian communities due to the war. Reducing this tension is a critical task, as it has long-term and systemic impacts on society, especially under wartime conditions.

Objective – to analyze the applicability of conflict-sensitive and trauma-informed approaches to addressing social tension, using the case study of the “Mobile Teams of Mediators and Psychologists for Community Conflict Management and Interaction Support” project.

Methodology. The analysis employs a literature review and a case study of the project.

Scientific novelty. The principles of conflict-sensitive and trauma-informed approaches have been systematized within the context of the war in Ukraine, adapted to local conditions, and their practical implementation evaluated for the first time. The article presents the case of the “Mobile Teams of Mediators and Psychologists for Community Conflict Management and Interaction Support” project, which integrates the principles of these approaches. Their implementation has been facilitated through work on multiple levels: individual, group, and intergroup. The adaptability, flexibility, continuous monitoring of social dynamics, diverse individual and group interventions, and a focus on a wide range of beneficiaries and locations have enabled the effective adaptation and application of these approaches in the Ukrainian context.

Conclusions and prospects. Conflict-sensitive and trauma-informed approaches have demonstrated high effectiveness in projects aimed at conflict resolution in Ukraine, reducing tension and fostering constructive interaction. Further research should focus on expanding the adaptation and application of these approaches to the Ukrainian context.

Key words: social cohesion, social conflict, conflict-sensitive approach, trauma-informed approach.

Постановка проблеми. Війна Росії проти України створює напружену динамічну і дуже непросту картину міжгрупової взаємодії у суспільстві. В ній є місце різноманітним ідентичностям, як тим, які були раніше, так і тим, що постали як наслідок тієї чи іншої залученості людей до війни. Значна кількість внутрішньо переміщених осіб, більше мільйона осіб, що служать у силах оборони, а відповідно члени їхніх родин, що чекають, люди, які мешкають на лінії зіткнення, ті, хто були в окупації, та ті, хто там залишаються, люди, що пережили втрату, зазнали ушкоджень внаслідок бомбардувань чи бойових дій. Виникають і проявляються ці та інші досвіди на фоні постійних загроз та тривоги, економічної нестабільності та актуалізації складних соціальних тем та розділеностей. Все це збільшує напруженість у суспільстві. Напруженість – це необов’язково відкриті конфлікти, можливі й інші форми неконструктивної взаємодії: пасивна агресія, дискримінуюча поведінка, булінг, ігнорування, відмова від взаємодії, обмеження доступу до ресурсів, певні види деструктивної політичної поведінки, наприклад радикалізація та підтримка радикальних рухів, та багато інших. Тому важливо працювати зі згуртованістю та зниженням напруженості на всіх рівнях соціального життя – від загальнодержавного до індивідуального.

У цій статті ми розглянемо два рамкові підходи, які є важливими для роботи із темами, що викликають соціальне напруження під час війни, та проаналізуємо кейс реалізації цих двох підходів на прикладі проекту «Мобільні команди медіатора та психолога з підтримки взаємодії та управління конфліктами у громадах», що реалізовувався в громадах міст Львова, Івано-Франківська, Тернополя, Чернівців. Проект реалізовувався Українською Гельсінською спілкою з прав людини у межах діяльності Національної платформи стійкості та згуртованості за фінансової підтримки Європейського Союзу та у партнерстві з експертами Спільноти практиків діалогу України. Модель роботи мобільних груп соціально-конфліктологічної підтримки була розроблена методологічною командою проекту «Ініціатива з підтримки взаємодії та управління конфліктами у місцях надання допомоги ВПО» у складі І. Ейгельсон, І. Терещенко, О. Кухарук і Н. Безхлібної. Важливо наголосити, що проект був заснований не лише на травмоінформованому та конфлікточутливому підході, в фокусі проекту було також попередження, розв’язання та трансформація конфліктів. Однак у цій статті ми зосередимось саме на аналізі та можливості поєднання травмоінформованості та конфлікточутливості як рамкової стратегії для реалізації цього і подібних проектів та роботи зі зміцнення соціальної згуртованості.

Наведемо деякі кількісні показники проекту. Проект відбувався в три фази: квітень–липень 2022, серпень–грудень 2022, квітень–жовтень 2024. Локації, у яких працювали: шелтери та місця локального проживання ВПО, волонтерські центри та гуманітарні штаби, соціальні хаби, бібліотеки, навчальні заклади, гуманітарні організації. Цільова аудиторія – ВПО, волонтери, адміністрації та працівники приймаючих закладів, місцеві мешканці, представники вразливих груп (ветерани, родини військових та ін.), представники органів місцевого самоврядування та ін. Всього у проекті бенефіціарами виступили 8984 особи (7092 – жінки, 1890 – чоловіки).

З них – 3717 ВПО, 648 представників адміністрацій, 2104 волонтери, 2712 представників місцевого населення, 591 ветеран та члени їхніх родин (дані лише за 2024 рік). Основні форми інтервенцій: оцінка поля, індивідуальне кризове консультування, групове консультування, індивідуальна та групова підтримка, едукативні заходи, медіація, супровід переговорів, заходи на теми соціальної інтеграції та адаптації, діалогові фасилітації, публічні презентації проекту.

Мета статті – проаналізувати можливість застосування конфлікточутливого та травмоінформованого підходів до роботи із соціальною напруженістю на прикладі проекту «Мобільні команди медіатора та психолога з підтримки взаємодії та управління конфліктами у громадах».

Методологія і методи. Для аналізу конфлікточутливого та травмоінформованого підходів було використано метод аналізу літературних джерел, для оцінки ефективності – метод кейс-аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виокремлення нерозв'язаних частин загальної проблеми. Останнім часом в Україні з'явилось багато публікацій, присвячених стану психічного здоров'я і впливу війни на самопочуття українців, теоретичних і практичних досліджень, присвячених соціальній згуртованості. Ці дослідження здійснюються в цілій низці гуманітарних дисциплін – конфліктології, політології, соціології, психології, юриспруденції, філософії та ін. (напр., Пілько, 2022; Слюсаревський, 2022; Згуртованість, 2023 та ін.).

Усе більшої поширеності набувають посібники та керівництва, які стосуються впровадження конфлікточутливого та травмоінформованого підходів у різних сферах – у закладах охорони здоров'я, освітніх закладах, органах місцевого самоврядування, соціальних проектах, засобах масової інформації та ін. (напр. SAMHA 2013, SAMHA 2014a, 2014b та ін.).

Незважаючи на те, що ці розробки, як правило, спираються на суттєвий досвід міжнародних організацій і реалізовані та описані системно і ґрунтовно, вони вкрай рідко поєднуються в рамках однієї комплексної діяльності, тоді як український контекст вимагає саме такого підходу і поєднання.

Основні результати. Для зниження напруги та підтримки згуртованості в громадах ключовим підходом є міжгрупова взаємодія, але при цьому вона має бути якісною та такою, що дійсно сприяє примиренню, та побудованою на врахуванні впливу війни, різних досвідів, що виникають, та травмування, що зазнає велика кількість людей, що проживають в Україні. Ці фактори мають доведений вплив на якість міжгрупових стосунків (Biruški et al., 2014; Levy et al., 2017; Tropp et al., 2017; Ćehajić-Clancy & Bilewicz, 2017).

Для того щоб це могло відбутись, важливо працювати на індивідуальному рівні через покращення психічного самопочуття і стабілізацію стану людини. Але покращення особистого благополуччя – це лише один складник. Потрібна також робота на внутрішньогруповому рівні – такі форми роботи дають простір для безпечного емоційного відреагування, підтримки і когнітивного та емоційного опрацювання спільного досвіду війни. Також внутрішньогрупова робота – це первинна форма визначення та корекції міжгрупових упереджень, напрацювання нових поведінкових стратегій. Відповідно, міжгрупова робота чи робота в гетерогенних групах, де збираються носії різних ідентичностей, дає можливість отримати досвід конструктивної взаємодії. Поєднання і взаємне перетікання цих трьох рівнів роботи дає можливість формування системного підходу до роботи з напруженістю.

Саме тому була розроблена концепція проекту, у якій поєднувались професійні компетенції психолога та медіатора на всіх згаданих рівнях. Зокрема, були передбачені індивідуальні форми роботи – кризові консультації, індивідуальні консультації психолога та медіатора (до трьох консультацій) з подальшим перескеруванням у разі необхідності, індивідуальний конфлікт-коучинг. А також форми роботи в межах однієї групи – групи відреагування, едукативні заходи з конфліктологічних і психологічних тем, групи напрацювання рішень та правил взаємодії та ін. А також міжгрупова взаємодія – відкриті психологічні, едукативні, фасилітаційні та діалогові групи.

Якщо проаналізувати більшість настанов, що стосуються конфлікточутливості, то можна виділити основні принципи конфлікточутливого підходу, які ми наведемо нижче (Canadian tips for conflict sensitivity (n.d.), Conflict sensitivity. (n.d.), Sida 2017, UNSDG 2022).

Розуміння контексту – аналіз соціальної ситуації для ідентифікації ключових точок напруженості, акторів і груп та динаміки конфліктів і напруженості. Це забезпечує більш детальне розуміння соціального, економічного та політичного середовища, в якому здійснюються

втручання. Сюди ж можна додати і необхідність розуміння культурного контексту, наприклад, особливостей спілкування в приймаючих громадах та культурних особливостей внутрішньо переміщених осіб (як контекст роботи стосується ВПО) (Kamali et al., 2020).

Для цього в рамках проекту перед кожним етапом учасники команд проводили вивчення і оцінку поля через включене спостереження, вивчення соціальних мереж та медіа. У межах проекту що два тижні відбувались щотижневі робочі зустрічі, на яких учасники команд та методологічної команди обговорювали динаміку соціальної напруженості в регіонах та гнучко визначали акценти в роботі залежно від ситуації в громаді.

Оцінка того, як втручання може вплинути на наявні конфліктні динаміки з урахуванням ризиків та можливостей. Це включає уникнення негативного впливу та максимізацію позитивного ефекту на соціальні процеси. Основним інструментом для оцінки того, як втручання можуть вплинути на наявні конфліктні динаміки, була постійна рефлексія та аналіз доречності застосування тих чи інших форм роботи. У рамках проекту учасники мобільних команд отримували щотижневу підтримку – інтерв'язійну від колег та едукативну, методологічну і суперв'язійну підтримку від методологічної команди. Методологічна команда складалась зі спеціалістів-практиків у сфері конфліктології та психології з багаторічним досвідом дослідницької, методологічної та організаційної роботи в розбудові миру, роботи з конфліктами різного типу та психологічної підтримки в подоланні наслідків травматичних подій. Більш детально робота методологічної команди описана в методичному посібнику «Як працювати з конфліктами в громадах у часи війни: Концепція роботи мобільних груп» (Як працювати з конфліктами, 2023). Поєднання експертизи учасників команд та методологічної команди, а також постійний «теплий» контакт зі стейкхолдерами та бенефіціарами слугували певними запобіжниками та гарантами реалізації принципу «Не нашкодь!» як рамкового для проекту, так і щодо кожної окремої інтервенції у ситуацію напруження або конфлікту.

Окрім моніторингу та включеності, розуміння контексту як наріжний принцип було враховано під час формування команд. Оскільки проект розпочинався у березні 2022 року, то однією з найбільш численних вразливих груп були внутрішньо переміщені особи. Тому команди рекрутувались за принципом рівної представленості. Обидва спеціалісти – і психолог і медіатор – мали проживати у відповідному регіоні, і хтось один був представником місцевої громади, а інший – ВПО.

Моніторинг, оцінка та адаптація програм передбачає, що діяльність коригується відповідно до нових ризиків чи обставин, які були виявлені під час аналізу чи виникають під час реалізації проекту, для мінімізації негативних наслідків і оптимізації позитивного впливу. За потреби можлива зупинка або переформатування програми у разі серйозних змін у громаді.

Згадані вище елементи проекту слугували і цілям адаптації та оцінки програм. Особливе значення в цьому процесі також мала гнучка й адаптивна форма звітування, показники до якої включались та виключались залежно від зміни соціальної динаміки. Так, на перших етапах (2022 рік) моніторинг і звітування були сфокусовані переважно на показниках, пов'язаних із супроводом ВПО, то в 2024 році фокус природним чином розширився на теми, пов'язані із ветеранами, військовими, членами їхніх родин та іншими темами, які відповідали актуальній соціальній динаміці (Як працювати з конфліктами, 2023).

Відповідним чином також відбувалась адаптація програми навчальних інструктажів для мобільних команд. Інструктажі – це короткотривале тематичне навчання для учасників мобільних команд на актуальні теми від членів методологічної команди чи запрошених фахівців. Інструктажі планувались у двох вимірах. Базові проводились на початку проекту і задавали вступну рамку роботи, та тематичні, коли тема формулювалась під актуальний запит і давала можливість напрацювати інструментарій та гнучко адаптувати роботу до соціальної ситуації.

Конфлікточутливий підхід дає можливість гнучко планувати та ефективно реалізовувати соціальні проекти, що покликані знижувати соціальну напругу. Важливість конфлікточутливого підходу в тому, що він дає можливість вийти за рамки формального чи традиційного підходу і гнучко й ефективно реагувати на актуальні суспільні запити.

Травмоінформований підхід доповнює орієнтовану на конфлікт реалізацію соціальних проектів специфічним фокусом на те, як має відбуватись комунікація та розбудова стосунків між акторами з огляду на значну поширеність різних видів травматичних досвідів.

Термін «травмоінформованість» («trauma-informed») використовується для опису підходу до роботи з травмами, який визнає і враховує вплив життєвих негараздів, травматичних подій і стресу. В рамках цього підходу пропонується мінімізувати повторне травмування, сприяти зціленню, а також покращувати результати підтримки та відновлення (SAMHSA, 2013).

Базовими документами для впровадження травмоінформованого підходу є настанови і гайдлайни американської Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMHSA, 2013, SAMHSA, 2014a, SAMHSA, 2014b).

Впровадження травмоінформованого підходу можливе на трьох рівнях (Welsh Government n.d., NHS Education for Scotland 2020; Homes, & Grandison, 2020):

– **trauma-aware (обізнаність про травму)** – це універсальний рівень, спрямований на всіх людей, організації та системи, що підвищує розуміння травматичного впливу. Він включає у себе поширення обізнаності про те, як травма може впливати на життя людей, і заохочує конструктивні стосунки у громаді;

– **trauma-skilled (навички роботи з травмою)** – на цьому рівні професіонали, що працюють з людьми, котрі можуть бути постраждалими від травм, забезпечують психологічно безпечне середовище та використовують практики для підтримки стійкості та зниження повторної травматизації. Цей рівень включає застосування стратегій для створення підтримуючих середовищ;

– **trauma-enhanced (розширене реагування на травму)** – рівень для працівників першої лінії контакту та професіоналів, які мають справу з особами, що пережили травму. На цьому рівні застосовуються більш цілеспрямовані інтервенції, щоб допомогти людям справлятися з наслідками травматичних подій, включаючи різні методи подолання та підтримку для повернення до стабільного стану;

– **specialist interventions (спеціалізовані інтервенції)** – для людей, що потребують інтенсивної підтримки або спеціалізованих терапій, цей рівень надає індивідуальні підходи на основі доказової практики.

У роботі мобільних команд ці рівні були відображені таким чином. Одним із критеріїв під час набору психологів була вимога мати досвід роботи з наслідками психологічної травми. Наявність обізнаності про травму було закладена як базова кваліфікаційна вимога до спеціалістів-непсихологів і була сформована на відповідних інструктажах. Також формування обізнаності про травму у населення було в постійному фокусі роботи фахівців і реалізувалось через численні психоосвітні заходи. Навички роботи з травмою, такі як перша психологічна допомога чи основи кризового реагування, були також відпрацьовані в освітніх інструктажах для спеціалістів-непсихологів. Психологи проекту могли також надавати розширене реагування на травму через кризові консультації чи консультації в межах проекту, перескеровуючи за потреби на більш тривалий психологічний супровід.

Основні принципи травмоінформованої взаємодії на будь-якому рівні такі:

безпека (safety) – створення безпечних середовищ, передбачуваність, повага, екологічне використання впливу та влади, врахування потреб різних категорій людей, формування емоційної безпеки;

довіра (trust) – наявність чіткої інформації, правила конфіденційності та відкритого спілкування, максимальної кількості простих і доступних пояснень, створення передбачуваності у взаємодії;

вибір (choice) – створення умов для контролю над своїм станом, заохочення і підтримка активного вибору і самостійних рішень, сприяння розвитку стратегій самоконтролю;

співпраця (collaboration) – можливість спільного прийняття рішень, рівний вплив і голос усіх сторін, стимулювання партнерства і відповідальності;

розширення можливостей (empowerment) – акцентувати увагу на сильних сторонах, сприяння розвитку відчуття власної спроможності, нормалізація травматичного досвіду, формування відчуття реалістичного оптимізму.

Також деякі настанови рекомендують активне впровадження принципу рівний-рівному там, де це можливо, та акцент на культурних особливостях груп. Принципи травмоінформованої взаємодії можуть бути застосовані всюди, де є міжособистісна і міжгрупова взаємодія, особливо в роботі з конфліктами.

Нааявність інструктажів, інтерв'язійних та суперв'язійних зустрічей, а також психологічний складник у методологічній роботі були основою того, що ці принципи були наріжними в будь-яких формах комунікацій фахівців проекту. За час реалізації проекту одним зі здобутків став сталий алгоритм (який є також і показником ефективності), коли організації звертались із запитом про психоедукаційну роботу, переважно психологічну, а пізніше через формування довіри та контакту мобільні команди отримували запити уже на роботу безпосередньо з напруженням чи конфліктами. Це теж є свідченням ефективності поєднання цих двох підходів у рамках одного проекту.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Конфлікточутливий та травмоінформований підходи до роботи із соціальною напруженістю в громадах показали значну ефективність у створенні безпечного середовища для міжгрупової взаємодії, зниження напруги та сприяння соціальній згуртованості. Поєднання індивідуальної, внутрішньогрупової та міжгрупової роботи забезпечує комплексну підтримку, яка відповідає потребам різних соціальних груп, включаючи ВПО, ветеранів, волонтерів та місцевих жителів. Фахові спеціалісти, поєднання психологічної та медіаційної експертизи, гнучке планування, адаптація до потреб громад та підтримка спеціалістів методологічної команди, використання моніторингу та рефлексії, оперативне реагування на зміни у соціальному контексті є хорошими практиками для розбудови проектів у роботі зі згуртованістю та конфліктами на основі конфлікточутливого та травмоінформованого підходів.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні й адаптації конфлікточутливих та травмоінформованих підходів до культурних і соціальних особливостей інших регіонів України, аналізі довгострокового впливу проектів на соціальну згуртованість та рівень напруженості у громадах та за потреби розширенні цільових аудиторій проектів.

Література

- Ейгельсон І., Терещенко І., Кухарук О., Безхлібна Н.** Як працювати з конфліктами в громадах у часи війни: концепція роботи мобільних груп. *Національна платформа стійкості та згуртованості*. Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2023. URL: https://drive.google.com/file/d/12bp4qq97QaGJkVfu3F_e75AUrG2sPuZc/view.
- Згуртованість: психологічний та соціологічний виміри інтерпретації: матер. фахової дискусії 05.06.2023 р. / упоряд. В.М. Духневич. Київ, 2023. 97 с. URL: http://psy-lpr.at.ua/Materials/2023/2023-fakhova_diskusija-zgurtovanist.pdf.
- Михайлич О.В.** Соціально-психологічні особливості адаптації внутрішньо переміщених осіб. *Психологія та соціальна робота*, 2023, № 2(58), с. 26–34. doi: 10.32782/2707-0409.2023.2.3.
- Пілько А.Д.** Формування концептуальної моделі аналізу соціальної напруженості. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, 2022, 35, с. 61–66.
- Слюсаревський М.М.** Соціально-психологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення: нагальні виклики і відповіді : наукова доповідь на засіданні Президії НАПН України 21 квітня 2022 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 2022, 4(1), с. 1–11. URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4124>; <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/254>.
- Canadian tips for conflict sensitivity [Електронний ресурс]. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/items/0e703655-49fc-4a64-9824-a3ad2534704b>.
- Їеhajić-Clancy S., Bilewicz M.** Fostering reconciliation through historical moral exemplars in a postconflict society. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 2017, 23, с. 288–296. doi: 10.1037/pac0000210.
- Kamali M., Munyuzangabo M., Siddiqui F.J., et al.** Delivering mental health and psychosocial support interventions to women and children in conflict settings: A systematic review. *BMJ Global Health*, 2020, 5, с. 1–16. doi: 10.1136/bmjgh-2019-002014.
- NHS Education for Scotland. *Trauma-Informed Practice: A Toolkit for Scotland*. Edinburgh : NHS Education for Scotland, 2020.
- Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMHSA). Trauma-informed care and trauma services [Електронний ресурс]. URL: <http://www.samhsa.gov/nctic/trauma.asp>.
- Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMHSA). SAMHSA's concept of trauma and guidance for a trauma-informed approach [Електронний ресурс]. URL: <http://store.samhsa.gov/shin/content//SMA14-4884/SMA14-4884.pdf>.
- Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMHSA). TIP 57: Trauma-informed care in behavioral health services [Електронний ресурс]. URL: <http://store.samhsa.gov/shin/content//SMA14-4816/SMA14-4816.pdf>.

- UNSDG (United Nations Sustainable Development Group). Good practice note: Conflict sensitivity, peacebuilding, and sustaining peace, 2022.
- Welsh Government (n.d.). Trauma-Informed Wales Framework [Електронний ресурс]. URL: <https://traumaframeworkcymru.com/>.

References

- Eihelson, I., Tereshchenko, I., Kukharuk, O., & Bezkhlibna, N.** (2023). Yak pratsiuvaty z konfliktamy v hromadakh u chasy viiny: Kontsepsiia roboty mobilnykh hrup [How to work with conflicts in communities during wartime: Concept of mobile groups' work]. National Platform for Resilience and Cohesion. Ukrainian Helsinki Human Rights Union. Retrieved from: https://drive.google.com/file/d/12bp4qq97QaGJkVfu3F_e75AUrG2sPuZc/view [in Ukrainian].
- Zghurtovanist: Psykholohichniy ta sotsiolohichniy vymiry interpretatsii [Cohesion: Psychological and sociological dimensions of interpretation]. (2023). Materials of professional discussion, June 5, 2023 / compiled by V.M. Dukhnevych. Kyiv, 97 pages. Retrieved from: http://psy-lpr.at.ua/Materials/2023/2023-fakhova_diskusija-zgurtovanist.pdf [in Ukrainian].
- Mykhailych, O.V.** (2023). Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti adaptatsii vnutrishno peremishchenykh osib [Socio-psychological characteristics of internally displaced persons' adaptation]. *Psychology and Social Work*, 2(58), 26–34. doi: 10.32782/2707-0409.2023.2.3 [in Ukrainian].
- Pilko, A.D.** (2022). Formuvannya kontseptualnoi modeli analizu sotsialnoi napruzhenosti [Formation of a conceptual model for analyzing social tension]. *Actual Problems of Philosophy and Sociology*, 35, 61–66 [in Ukrainian].
- Sliusarevskiy, M.M.** (2022). Sotsialno-psykholohichniy stan ukrainskoho suspilstva v umovakh povnomasshtabnoho rosiiskoho vtorhnennia: Nahalni vyklyky i vidpovidi [Socio-psychological state of Ukrainian society in the conditions of full-scale Russian invasion: Urgent challenges and responses]. *Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*, 4(1), 1–11. Retrieved from: <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/254> [in Ukrainian].
- Canadian tips for conflict sensitivity. (n.d.). Canadian tips for conflict sensitivity. Retrieved from: <https://dspace.onu.edu.ua/items/0e703655-49fc-4a64-9824-a3ad2534704b> [in English].
- Cehajic-Clancy, S., & Bilewicz, M.** (2017). Fostering reconciliation through historical moral exemplars in a postconflict society. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 23, 288–296. doi: 10.1037/pac0000210 [in English].
- Kamali, M., Munyuzangabo, M., Siddiqui, F.J., et al.** (2020). Delivering mental health and psychosocial support interventions to women and children in conflict settings: A systematic review. *BMJ Global Health*, 5, 1–16. doi: 10.1136/bmjgh-2019-002014 [in English].
- NHS Education for Scotland. (2020). *Trauma-Informed Practice: A Toolkit for Scotland*. Edinburgh: NHS Education for Scotland. Retrieved from: <https://www.nes.scot.nhs.uk/> [in English].
- Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMHSA). (2013). Trauma-informed care and trauma services. Retrieved from: <http://www.samhsa.gov/nctic/trauma.asp> [in English].
- Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMHSA). (2014a). SAMHSA's concept of trauma and guidance for a trauma-informed approach. Retrieved from: <http://store.samhsa.gov/shin/content//SMA14-4884/SMA14-4884.pdf> [in English].
- Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMHSA). (2014b). *TIP 57: Trauma-informed care in behavioral health services*. Retrieved from: <http://store.samhsa.gov/shin/content//SMA14-4816/SMA14-4816.pdf> [in English].
- UNSDG. (2022). Good practice note: Conflict sensitivity, peacebuilding, and sustaining peace. United Nations Sustainable Development Group [in English].
- Welsh Government. (n.d.). *Trauma-Informed Wales Framework*. Retrieved from: <https://traumaframeworkcymru.com/> [in English].